

סימן ב

אין למדין מן ההגדות

א. הקדמה

פעמים שומעים אנו פסקים והנהגות, שמקורם בדברי חז"ל. רבים מהמנהגים מקורם במובאה ממדרש או מהגדה שבתלמוד. רבים וגם שלמים מסתמכים על מקורות אלו ושכמותם להוכיח שכך הלכה, וכך חייבים לנהוג. מצד שני טוענים רבים שבחז"ל רואים אנו דעות שונות, ולפעמים מנוגדות, ולכן אין לתלמוד מהן הלכה מחייבת.

דברים הבאים ננסה לבדוק סוגיא זו. אין בדברים כדי להגיע למסקנות סופיות. לשם כך יש לבדוק ולהגדיר היטב מהם אגדות ומדרשים, ומהם דברי חז"ל שמהם נלמד הלכות. הגדרות אלו דורשות מעצם מהותן עבודה בעלת היקף רחב וממצה, ולא לכך נגיע במאמר זה. ננסה להביא חלק מדברי הפוסקים שהתייחסו ישירות לנושא הנידון, והדברים הנלמדים מדבריהם. נקוה שהדברים יהיו ראויים לשמש בסיס לעיון מעמיק ומקיף בבעיה זו, הנוגעת לתחומים רבים בחינוך.

מקור הדבר הוא בירושלמי (פאה פ"ב ה"ו) שם נאמר: "אמר ר"ז בשם שמואל, אין למדין לא מן ההלכות ולא מן ההגדות, ולא מן התוספות אלא מן התלמוד". פשוט לשון הירושלמי מורה, שאין לתלמוד הלכה מדברי אגדה, כשם שאין לתלמוד הלכה מדבר שהוא הלכה למשה מסיני וכדומה. רק מדברי האמוראים שביררו טעמי ההלכה ונימוקיה, אפשר לתלמוד.

ב. דיון בדברי הבאר היטב

וכן מבואר בדברי באר היטב (אבן העזר, סי' קיט). שם בסעיף ו' כתב הרמ"א שאישה אינה יכולה לעכב בעלה מלגרשה, אפילו אם אין לו לפרוע כתובתה, (זה מעיקר ההלכה קודם חדר"ג). בפרי חדש (שם) כתב שיש מהראשונים שפסקו שאסור לאדם לגרש את אשתו אם אין לו לפרוע לה כל כתובתה, ושכן

דעת הרי"ף והגאונים, והביא בין שאר דבריו ראייה לשיטה זו מאגדתא בפרק הנוזיקין (גיטין, נח ע"א). שם מובא:

מעשה באדם שנתן עיניו באשת רבו, ושוליא דנגרי הוה. פעם אחת הוצרך רבו ללוות, אמר לו שגר אשתך אצלי ואלוונה. שיגר אשתו אצלו. שהה עמה שלושה ימים. קדם ובא אצלו, א"ל אשתי ששיגרתי אצלך היכן היא. אמר לו אני פטרתיה לאלתר, ושמעתי שהתינוקות נתעללו בה בדרך א"ל מה אעשה, אמר לו אם אתה שומע לעצתי גרשה. א"ל כתובתה מרובה, א"ל אני אלווך ותן לה כתובתה. עמד זה וגירשה, עמד זה ונשאה...

הרי נתפרש בגמרא שאותו אדם הוצרך ללוות כדי שיוכל לגרש את אשתו. אם כן משם ראייה שאסור לאדם לגרש את אשתו אם אין לו לפרוע כתובתה. והפרי חדש רצה לדחות הראייה ולומר ששם הציע השוליא הלוואה בתנאים נוחים, ולכן רצה ללוות, אבל מעיקר הדין אין חיוב. ובבאר היטב שם (ס"ק ו') כתב על ראיית הפרי חדש וז"ל: "ואני אומר דאין למדין מן ההגדות, וכ"כ תו"ט במסכת ברכות פרק ה' משנה ד"."

דברי התו"ט באו בדיון בשאלה, אם הש"ץ יענה אמן אחרי הכהנים. והביא ראייה מדברי מדרש רבה (פרשת כי תבא), שהש"ץ יענה אמן אחר הכהנים. וכתב שם התו"ט וז"ל: "אך עתה שבתי וראיתי שאין למדין הלכה ממדרש רבות". והביא ראייה שבמדרש רבות מופיעים דברים רבים שבתלמוד דידן נפסק להלכה שלא כמובא במדרש רבות. הרי שדעת התו"ט שאין למדין הלכה במדרש רבות. הבאר היטב הבין מדבריו, שכלל אין למדין הלכה מדברי אגדה.

אבל רע"א (תוס' למשניות במסכת ברכות, שם) הביא דברי הפר"ח בספר מים חיים שכתב שבמקום שיש מחלוקת בש"ס ולא נתפרש הלכה כמי, בזה אין מביאים ראייה ממדרש רבות, אבל במקום שבמדרש מובא דין שלא נתפרש בש"ס, בזה למדין הלכה גם ממדרש.

ובתוס' אנשי שם (שם) הביא ראייה בשם הרמ"ו, מתוס' (פסחים, קה), שלמדו שאין לאכול בין מנחה למעריב בשבת, מטעם הנזכר במדרש. וכמה דינים למדו הפוסקים ממדרש הזוהר, וכ"כ שם רבי ישעיה פיק, בראשון לציון, שהכלל שאין למדין מן ההגדות הוא רק במקום שבש"ס מפורש היפך הנאמר באגדה, או שהנאמר בהגדה הוא מנוגד לכללי הפסיקה שלנו, אבל דבר שכל עצמו נתפרש רק במדרש, אכן לומדים מהמדרש.

ג. שבות יעקב – אין למדין כלל

מאידך, מדברי שבות יעקב (ח"ב, סי' קמט), משמע כדעת באר היטבן אגב דיון בויכוח בין שותפים במשמעות לשון שטר השותפות, בעל שבות יעקב רצה להביא ראיה ממחלוקת בן זומא וחכמים (ברכות, סוף פ"א) בעניין הזכרת יציאת מצרים בלילות, אם "כל ימי חייו" מרבה לילות, או שמרבה הזכרת יציאת מצריים לימות המשיח. ודחה הראיה מכמה טעמים. אחד הטעמים לדחיה הוא, שאין למדין הלכה מדברי אגדה. משמע שדעתו מוחלטת שאין למדין הלכה מדברי אגדה כלל.

אגב, אציין שמדברי שבות יעקב נמצאנו למדין שלדעתו הגדרת אגדה היא רחבה ביותר. שהרי הראיה שרצה להביא היא ממחלוקת בן זומא וחכמים. ושאל בן זומא לחכמים וכי מזכירין יציאת מצריים לימות המשיח, והכתיב בימים ההם לא יאמרו וכו'. ולפי ההבנה הפשוטה מחלוקת זו היא בעלת משמעות הלכתית, והדיון עוסק בראיות לעניין הלכתי של הזכרת יציאת מצריים בלילה ולגמ' זו קורא שבות יעקב דברי אגדה. לכאורה משמע שלדעתו דרשות פסוקים ודיון שאיננו דיון ישיר בהלכה וטעמיה, נקרא אגדה. אבל יש עדיין לדון בדבר, ואין הדבר כה פשוט.

ד. דעת הגאונים ורבנו תם – הכלל אינו מוחלט

עיינ במבוא התלמוד לר"ש הנגיד שכתב וז"ל: "והגדה הוא כל פירוש שיבוא בתלמוד על שום עניין שלא יהיה מצווה, זו היא אגדה, ואין לך לתלמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת" (ההדגשה שלי – מ.ר.). משמעות הדברים שמדברי אגדה מותר לתלמוד רק על דברים שישנה לגביהם הכרעה מסברא לפחות, אבל בסתם, ללא ראיה סברתית אחרת, אין לתלמוד הלכה מדברי אגדה.

באנציקלופדיה תלמודית (כרך א', עמ' סב) הובא דברי רבינו סעדיה גאון, רבינו שרירא גאון ורבינו האי גאון, שכתבו שדברי אגדה הם בגדר אומדנא, ולכן אין סומכים עליהם ואין למדין מהם. משמע שאין לתלמוד הלכה מדברי אגדה אלא אם ישנה סברא או הוכחה אחרת להלכה זו, דהיינו שהלימוד עולה על הדעת (כדברי ר"ש הנגיד) או שהאומדנה מוכיחה כדברי הגאונים. משמע שבסתם אין למדין הלכה מדברי אגדה, והיינו כדעת שבות יעקב ובאר היטב, ודלא כדעת החולקים עליהם. אמנם באנציקלופדיה תלמודית (שם) הביאו גם דעת הראשונים שבמקום שהגדות והמדרשים אינם מכחישים תלמוד שלנו

אלא מוסיפים עליו, לומדים מהם, וסומכים על דבריהם להלכה, והרבה מנהגים בידינו על פיהם. בהערות שם צוין מקור הדברים בספר הישר לר"ת (סי' תריט).

אך כשנעייין במקור הדברים בספר הישר נראה שאין הדברים מוכרחים. בסימן זה דן ר"ת, אם מוסיפים על הקרואים בשבתות וימים טובים ואם המפטיר עולה למניין שבעה. וכתב שם:

וכן פסקו רב עמרם ובה"ג לקרוא שבעה בענייני דיומא, ועוד ראיות גדולות מתוך ההלכה... (ההדגשה שלי - מ.ר.) וכל שאינו בקי בסדר רב עמרם ובה"ג, ובמסכת סופרים, ובפרקי דרבי אליעזר ובדרכה ובתלמודינו, ובשאר ספרי אגדה, אין לו להרוס דברי הקדמונים ומנהגם, כי יש עלינו לסמוך בדברים שאינם מכחישים תלמוד שלנו, אלא שמוסיפין, והרבה מנהגים בידינו על פיהם.

והביא שם כמה מנהגים שהביאו הקדמונים שהם בלי מקור, וכ"ש מנהג שיש לו מקור באגדה ובדרשות שדורשים בשבת. "וכל השומע ישחק לו וכל העוקרה יעקר" עכ"ד. הרי שר"ת דן במנהגי הקדמונים, יש לסמוך אם אין הם מכחישים תלמוד שלנו, הן מנהגים שהנהיגו הקדמונים ומצאנו להם מקור באגדה ובמדרשים, הן מנהגים שלא מצאנו להם מקור, על כולם יש לשמור כל עוד אין הם מכחישים תלמוד שלנו. אבל לא מצאנו התייחסות בדברי ר"ת אם למדין הלכה מדברי אגדה. שהרי הוא מתייחס למנהג קדמונים בלבד.

לסיכום דעת הראשונים והגאונים נראה שאין למדין הלכה מדברי אגדה, אלא במקום שישנה הוכחה נוספת להלכה זו, או שמצאנו מקור להלכה ולמנהג בדברי הקדמונים. וזה מכיוון שאגדה היא בגדר אומדנא, ואיננה דבר מוכרח ומדויק בכוונתו ופירושו, ואין למדין ממנה הלכה שעיקרה דיוק ודקדוק. אבל גם לדעתם יתכן לומר שבמקום שהאגדה מדברת על דבר מפורש או שהיא מתארת מנהג מפורש, יש לנהוג כך במקום שאין מנהג זה סותר את הנאמר בתלמוד.

ולכאורה הדבר שנוי במחלוקת בפוסקים האחרונים, שדעת באר היטב, שבות יעקב והתוי"ט שאין למדין הלכה מדברי אגדה. ודעת הפר"ח, רע"א, ראשון לציון ותוס' אנשי שם שבמקום שאין האגדה סותרת את דברי התלמוד, למדין ממנה הלכה.

ה. אגדה המספרת על הלכה או על מנהג

אך כשנעייין יותר בדברים נווכח שגם לדעת הסוברים שאין למדין הלכה מדברי אגדה, אם מפורש באגדה שכך נוהגים או שכך נהגו, למדין הלכה מדברי אגדה. כן מוכח בדעת שבות יעקב; שבסימן שהבאנו למעלה, הוא דן אודות לשון "כי אם" הכתוב בשטר שותפות, אם הוא בא להגביל ולסייג השותפות שרק בזמן זה ישתמש השותף, או שאין הלשון דווקא. ולמד מהא דאמר בן זומא לחכמים, וכי מזכירין יציאת מצריים לימות המשיח, והא כתיב "הנה ימים באים ולא יאמרו עוד וכו' כי אם חי ד' וכו'", ודחה הראיה שאין למדין הלכה מדברי אגדה. הרי דעתו שגם דבר הנזכר בפירוש באגדה אין למדין ממנו הלכה. והוא עצמו (שם, סי' קב), גבי מי שקטעו ממנו אבר אם מחויב לקברו, פסק שאע"פ שבגמ' (כתובות, כ ע"ב) נראה שיש לקברו, מ"מ להלכה אין צריך לקברו. והראיה שהביא היא ממסכת ב"ק (פה ע"א), שם ביארה הגמרא גבי צער ובושת באדם שהזיק, "דאיכא דכסיפא ליה למשקל מבשריה למשדייה לכלבים". והרי לשיטת שבות יעקב גם גמרא זו חשובה כדברי אגדה, שהרי היא דומה לגמ' במסכת ברכות, גבי קושיית בן זומא לחכמים. ואיך למד שבות יעקב הלכה מגמ' זו. (דברי שבות יעקב הובאו גם בפ"ת, יו"ד, סי' שסב; ועייין עוד שם, סי' שסט, מה שכתב בדין זה בשם נודע ביהודה).

לכן נראה שלדעת שבות יעקב ישנם מקומות שבהם לומדים הלכה מאגדה, אלא שלדעתו אין ללמוד מאגדה הלכות שאינם מפורשות בה. אם בגמ' מפורש שהסיבה שאין אדם נותן ליטול מבשרו להאכיל לכלבים, היא מחמת בושה, הרי מוכח שבושה יש כאן אבל איסור אין כאן. בהוכחה מפורשת כזו למדים הלכה מאגדה. ומסתבר שגם הוא יודה לדברי ר"ש הנגיד והגאונים, שאם ישנה סברה או הוכחה נוספת מהלכה הנלמדת בזה אפשר ללמוד הלכה גם מאגדה.

מאידך דעת פרי חדש וסיעתו שגם בדברים שאינם מפורשים אלא עולים מן הנאמר באגדה, אם אין הדברים סותרים התלמוד, למדים הלכה מאגדה. וכן נראה שסובר מהר"י חאגיז (הלכות קטנות, ח"ב, סי' לד). שם רצה להוכיח שאסור ללבוש בגד שנעשה מתערובת צמר ונייר, מחשש שעטנו. (מדובר בנייר שיוצר מבלאי בגדים שמצוי בהם בגד פשתן). והוכחתו מהמדרש גבי קין והבל, שקין הביא דברים שיש בהם שעטנו, כמבואר שם. וכתב שם וז"ל: "ואע"פ שאין למדין מן האגדות מיחש מיהא חיישנין". והרי הר"י חאגיז רצה ללמוד הלכה מאגדה במקום שאין התלמוד סותר, ומ"מ דעתו שאין למדין

הלכה מאגדה, ורק חוששים לנאמר באגדה. ויש לפרש כוונתו, שבמקום שאנו באים ללמוד מאגדה, על הדומה לה, בזה אין למדין, אבל בדבר המפורש יודה גם הוא שלמדין.

גם מדברי בנין ציון (סי' קעב) שאין מחדשין דבר במצווה על פי דברי אגדה, אבל אפשר ללמוד הלכה מהנאמר במפורש מאגדה. בתשובתו כתב בנין ציון, שאפילו במקום פיקוח נפש, אסור להלכין פני חבירו ברבים. ולמד כן ממעשה דתמר ויהודה, כמבואר בדברי חז"ל במסכת ברכות ובעוד מקומות. ובתשובה קע"ג שאלו השואל, הרי אין למדים הלכה מאגדה, כמבואר בפסקי תרומת הדשן. והשיב הר"י עטלינגר שמדבר המפורש באגדה, למדין הלכה: ורק אם אין הדבר מפורש בהגדה, אלא שאנו רוצים לחדש חילוק במצווה, וללמוד החילוק מדברי אגדה, זה אין למדין.

וכך עולה מדברי נודע ביהודה (תנינא, יו"ד, סי' קסא). שם דן הנודע ביהודה באריכות אם למדין הלכה מדברי אגדה. דעת השואל שם היתה שלמדין הלכה מדברי אגדה, במקום שאין התלמוד סותר אותה. ומה שהוזכר בירושלמי שאין למדין הלכה מדברי אגדה, זה במקום שהגמרא סותרת אותה. והנודע ביהודה בתשובתו ביאר, שאף שמהירושלמי מוכח שכלל וכלל אין ללמוד הלכה מדברי אגדה, אין זה בכלל תמידי, שכוונת חז"ל בדברי אגדה ובמדרשים, עיקרה לדברי מוסר, רמזים ומשלים, ואין עיקר כוונתם להורות הלכה, ולכן אין ללמוד מהם הלכה, וכמש"כ התו"ט. אבל בכל זאת, אגדה המתארת מנהג שנהג בישראל, זהו תיאור מצב כיצד נהגו. וממנהג קיים אנו למדים, ולמדים הלכה.

וכעין זה ביאר הנודע ביהודה הבדל בין מוסר והלכה, בתשובה אחרת (שם, סי' י) דן הנודע ביהודה ביהודי שזיכהו ד' בנחלה רחבה, ובה יערות וכפרים, האם מותר לו לצאת לציד חיות ועופות לתענוג, או שהדבר אסור משום צער בעלי חיים, או משום בל תשחית. וכתב שם: "והנה עד כה דיברנו מצד הדין", ומשם ואילך האריך להוכיח מפסוקים, גמרות והלכות עד כמה הדבר שלילי. וכתב: "ועד כאן דברתי מצד יושר ההנהגה, שראוי לאדם להרחיק מזה. ועכשיו אני אומר דאפילו איסורא איכא משום סכנה". וביאר שם שאף שהתורה התירה לאדם להכנס לסכנה לצורך פרנסתו, כמו שאמרו חז"ל, "מפני מה עלה זה בכבש, ונתלה באילן, ומסר עצמו למיתה, לא על שכרו" וכו'. אבל מי שמכניס עצמו לסכנה שלא לצורך פרנסתו, עובר על ונשמרתם מאוד לנפשותיכם. וגם כשמכניס עצמו לסכנה, מזכיר עוונותיו, והביא גמרות

להוכיח. ומי שמוכרח לעשות כן לפרנסתו, הורו לנו חז"ל מה יתפלל, אבל מי שאינו מוכרח, ודאי שתפילתו לא תתקבל.

הרי שגם הנודע ביהודה, החולק על דעת הפר"ח, ודעתו שאין למדין הלכה מאגדה, גם במקום שאין התלמוד סותר האגדה. גם הוא מודה שישנם מקומות, שלומדים הלכה מאגדה. וזה במקום שהאגדה מציינת מנהג שנהג בישראל. או במקום שיש סברא, והוכחה נוספת לדין, שרוצים ללמוד מהאגדה.

ו. סיכום

אם כן מצטמצמת המחלוקת בין הפוסקים רק במקום שאין סברא נוספת, ובמקום שאין האגדה מציינת דברים שנהגו, וכשאינ התלמוד סותר. בזה יש מחלוקת אם למדין הלכה מאגדה: שאגדה עיקר מוסר ואומדנא. ובכל זאת יש מהפוסקים שלמדו הלכה ממנה, ויש שבזה סברו כירושלמי, שאין למדין. ומ"מ היו שחששו גם כאן.